

GÜNÜMÜZ TÜRK DİLLERİ VE SÖZLÜKLERİ EK: HALAÇÇA VE SALARCA HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ

Mehmet ÖLMEZ

Kebikeç'in 6. cildinde tarihî dönem Türk dillerini ele alan sözlükler hakkında kimisi uzun, kimisi de kısa sayılabilecek bilgiler verilmişti. Bu ciltte ise günümüz Türk dilleri aynı açıdan ele alınmaya çalışılmıştır. Yüzyılın başında günümüz Türk dilleri üzerine iki dilli sözlükler neredeyse yok denecek kadar azdı. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise iki dilli sözlüklerin sayısı hızlı bir artış kaydeder. 1980'li yıllardan itibaren hemen her dilin kendi açıklamalı sözlüğü yayımlanmaya başlanmıştır. Tabii bu konuda kimi dillerin açıklamalı sözlükleri daha gerilere gitmektedir. Bugün ise sözlüğü, sözvarlığı ortaya konmamış bir Türk dilinin hemen hemen kalmadığını söyleyebiliriz. Aynı grupta yer aldığı dillere göre lehçe ya da ağız konumundaki kimi Türk dillerinin dahi 1990'lı yıllardan sonra sözlükleri yayımlanmaya başlanmıştır. Eski Sovyetler Birliği'nde nüfusları öteki Türk halklarına göre fazla olanların dillerine, Rusçadan Kazakçaya, Özbekçeye, Tatarçaya, Kırgızçaya, Türkmençeye, Azeri Türkçesine hukuk, tıp,

sanat, matematik, dilbilimi, kimya, fizik vb. şekilde öteki bilim dallarının sözlükleri hazırlanmıştır.

Kebikeç'in bu sayısında Türkçe ile ilgili sözlüklerin yanı sıra öteki Türk dilleri hakkında da değişik kaynakçalar yer almaktadır. Meslektaşımız N. Demir Türkçenin ağız sözlükleri konusunda verdiği bilgilerin yanı sıra bir ağız sözlüğünün nasıl hazırlanması gerektiği konusunda değerli bilgiler vermektedir. *Türkçenin Derleme Sözlüğü* kadar oylumlu olmasa da eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kalan Türk dillerinin ağız sözlükleri konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. *Kebikeç*'in bu cildinde yazısı bulunan meslektaşlarımız yeri geldikçe söz konusu dillerin ağız sözlükleri üzerinde de durmuştur. Tabii bu konu da başlı başına ayrı bir yazı konusudur. Ağız sözlükleri hakkında Hendrik Boeschoten'un "On dialect dictionaries" (*The Mainz Meeting. Proceeding of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics*, August 3-6, 1994. Yay. L. Johanson, É. Á. Csató, V. Locke, A. Menz, D. Winterling,

Wiesbaden: 571-579) adlı yazısına bakılabilir. Türk dillerinin çeşitli ağızları üzerine aşağıdaki kısa, seçme kaynakçayı verebiliriz (Yakutça için yine bu ciltte yer alan "Sibir Çevresi ... " adlı kaynakçaya bakınız):

ARAZKULİYEV, Sabır, Soltanşa ATANIYAZOV, Recep BERDİYEV ve Göwher SAPAROVA, 1977. *Türkmen Diliniñ Gısgaça Dialektologik Sözlügi*. Aşgabat, «İlim» neşriyatı.

BLÄSING, Uwe, 1997: "Irano-Turcica: Westiranisches Wortgut im türkeitürkischen Dialektmaterial", *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2: 77-150.

BORHANOVA, N. ve G. YAKUPOVA, 1953. *Dialektologik Süzlük*, Kazan.

BORHANOVA, N. B., L. T. MAHMUTOVA, Z. R. SADIYKOVA ve G. K. YAKUPOVA, 1969. *Tatar Tiliniñ Dialektologik Süzlügi*, Kazan.

BOZKURT, Memet Fuat, 1977. "Kabil Avşar Ağzı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1977: 205-261.

—, 1981. "Afganistan'da bir Türkmen Ağzı", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1978-1979: 39-79.

ÇOMMADOV, O., 1991. *Türkmän diliniñ kärki topar dialäktläri*. Aşgabat.

HAYASI Tooru, 1998. *Gendai Uiguru-go Urumuchi-hougen Goishuu*. Institut for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. xvi + 251 s. (Ürümçi Ağzının Sözlüğü, maddeler Uygurca-Japonca-İngilizce olarak düzenlenmiştir, sözlükte 2231 madde yer alır)

HUDAYBERGENOV, C., 1971. *Türkmän diliniñ ämräli dialäkti*. Aşgabat.

JARRING, Gunnar, 1938. *Uzbek Texts from Afghan Turkestan with Glossary*, Lund / Leipzig.

—, 1964. *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund.

RÜSTEMOV, R. E., M. Ş. ŞİRELİYEV, (yay.) 1964. *Azerbaycan dilinin dialektoloji lüeti*, Bakı 480 s. 5000'in üzerinde maddebaşına yer verilir.

SERGEYEV, L[eonid] P[avloviç], 1968. *Dialektologičeskiy slovar' çuvaşs-*

kogo yazıka, Çeboksarı.

ŞĀBDURĀHMĀNOV, Ş. Ş., 1971. *Özbek halk şewäläri luğati*. Taşkent, Özbekistân SSR «Fän» nəşriyâtı.

Yukarıda anılan kaynaklardan Bläsing'in çalışması her ne kadar "Türkiye Türkçesinin Ağız Malzemelerinde Geçen Batı İran Dili Ödünçlemeleri" başlığı taşısa da (55 madde), yer verilen sözcüklerden ancak bir-ikisi Türkçenin ağızları için (gor, tir gibi) düşünülebilir. Burada ele alınan sözcükler Türkçenin ağızları için genelleştirilemez. Esas olarak Derleme Sözlüğü'ne dayanan çalışmada T. Gülensoy ve A. Buran'ın *Tunceli Yöresinden Derlemeler* (Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi 14, İstanbul 1992) adlı kitabı da kullanılmıştır. *Derleme Sözlüğü* bildiği üzere bir çok açıdan dikkatle kullanılması gereken önemli bir kaynaktır. Bläsing'in ayrıntılı ve dikkatli çalışması için söyleyebileceğimiz tek şey yazının başlığı ile içeriğinin farklı olduğudur.

1930 ile 1990 yılları Türk dillerinden Rusçaya, Rusçadan Türk dillerine sözlüklerin hazırlandığı yıllardır. 1990'dan sonra, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu dillerden İngilizceye, çoğunluğu da Batı ülkelerinde hazırlanan sözlükler görülmeye başlar. Bunlara aşağıdaki sözlükleri örnek verebiliriz:

KRIPPES, Karl A., (yay.), 1994. *Kazakh (Qazaq)-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

—, (yay.), 1996. *Uzbek-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

—, (yay.), 1998. *Kyrgyz-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

O'SULLIVAN, Patrick, Mario SEVERINO, Valery VOLOZOV, 1994. *Azerbaijani-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

Kebikeç'in bu cildine Yeni Uygurca'nın sözlükleri için de bir kaynakça eklemek istenmişse de, sürenin darlığı nede-

niyle bundan vaz geçilmiştir. Yeni Uygurcanın sözlükleri için Kurtuluş Öztopçu'nun TDA 2 (1992) ve 3 (1993)'te yer alan yazılarına bakılabilir.

Kırgızcanın sözlükleri üzerine de benzer şekilde başlı başına bir yazı yetiştirilememiştir. Bu nedenle Kırgızca sözlüklerin kısa listesi kendisine en yakın grup içerisinde, Sibir grubu içerisinde yer almıştır. Kırgızca esas olarak Altaycaya yakınsa da sözcükleri açısından bir yönüyle Ortaasya Türk dillerine, Kıpçak grubuna da yakındır.

Kebikeç'in bu sayısında bulunması gereken bir başka başlık da Halaçça ve Salarca sözlükler üzerinedir. Ancak derginin basıma gireceği tarihe bu yazıların tamamlanması güçtür, bu nedenle burada anılan dillerle ilgili sözlük çalışmalarının listesini vermekle yetiniyoruz, bunun için ek bölümüne bakınız.

Kebikeç'in 6. sayısında etimoloji sözlükleri ve Sevortyan'ın sözlüğü üzerinde kısaca durmuştuk. Bu süre içerisinde Sevortyan'ın sözlüğünün 5. cildinin yayımlandığını da görmüş olduk. *K* ve *Ḳ* harflerine yer verirken, bu ciltte yalnızca *A* ünlüsü ile başlayan sözcükler (*Ka* ve *Ḳa*) yer alır. L. S. Levitskaya, A. V. Dibo ve V. İ. Rassadin'in yayına hazırladıkları bu ciltte yaklaşık 700 maddebaşına yer verilir: *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye lekşiçeskiye osnovı na bukvi K-Ḳ*. Moskva 1997 (364 s.). Yine benzer şekilde Fedotov'un yayımladığı iki ciltlik *Çuvaşcanın Etimolojik Sözlüğü*'nü de *Kebikeç*'in 6. cildinin yayımından sonra görebildiğimizi belirtmek gerekir.

Türk dillerinin bir kısmını ya da çoğunu içerisine alan, birisi 19. yüzyılın ikinci yarısında, ötekisi ise 20. yüzyılın başında yayımı tamamlanan iki sözlüğü anlamak gerekir.

L. Budagov, *Sravnitel'nyy slovar turetško-tatarskih' nareçiy*. Sanktpeterburg' 1869-1871. Budagov'un sözlüğü, Radloff'un sözlüğü yayımlanana değin Türko-oloji araştırmalarında önemli başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Sözlüğün daha

sonra SSCB döneminde bir de tıpkıbasımını yapılmıştır (1960).

Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Sanktpeterburg*. I. 1893, II. 1899, III. 1905, IV. 1911. Daha sonra aynı sözlüğün biri Hollanda da (Omeljan Pritsak'ın önemli bir önsöz yazısıyla birlikte) dört cilt halinde, diğeri eski SSCB'de sekiz cilt halinde yapılan iki ayrı tıpkıbasımını yapılmıştır (1960). Ayrıca yine 1968-74 arası A. von Gabain ve W. Veenker'ce düzenlenen ve sözlükteki sözcüklerin Almanca karşılıkları ile bunların Radloff'un sözlüğündeki sayfa numaralarını gösteren yararlı bir dizin hazırlanmıştır. Radloff'un sözlüğü hakkında şu yazıya bakılabilir: M. Ölmez, "Radloff Sözlüğünün Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdı?", VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı, 7-9 Ağustos 1996 // VIIIth International Conference on Turkish Linguistics, August 7-9, Yayınlayanlar: K. İmer, N. E. Uzun, Ankara 1997: 365-377 + 3°.

Bunların dışında birisi Türkiye'de, Kültür Bakanlığı yayını olarak hazırlanmış, sekiz Türk dilini içeren, liste şeklindeki bir çalışmayla ötekisi Kurtuluş Öztopçu tarafından hazırlanmış karşılaştırmalı iki sözlükten söz edebiliriz:

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I, (Kılavuz Kitap), II Dizin, Ankara 1991.

Kurtuluş Öztopçu'nun yayına hazırladığı çalışma ise yine sekiz Türk dilini içermekle birlikte her dilin sözcüğünü kendi resmî yazımıyla vermektedir: *Dictionary of Turkic languages : English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek*, London : Routledge, 1996. XV, 361 s.

Kebikeç'in 6. cildinde, hemen her tür çalışmada olduğu gibi, bu tür çalışmalarda da hiç istenmeyen bir kısım dizgi ve baskı hataları olmuştur. Bunların bir kısmını okuyucularımızın hoşgörüsüne sığınarak aşağıda sıralıyoruz. *Uigurisches Wörterbuch*'un ilk sayfası da 188. sayfada yer almış, ancak teknik bir nedenle baskı silik olmuştur. Aynı sayfayı bu ciltte bir

sayfa	sütun	satır	yanlış	doğru
109	2	yukarıdan 5	türk	Türk
110	1	yukarıdan 21	verir	verilir
110	1	aşağıdan 9	-dığımızı	-dığımız
110	1	aşağıdan 2	çalıştığımızı	çalıştığımızı
119	2	orta	Yazıtları	Yazıtların
119	2	orta	diyalektleri	diyalektleri
120	1	orta	yazıtları	yazıtların
120	1	aşağıdan	ülülerle	ülülerle
120	2	aşağıdan 1	başlığı	başlığı
122	1	2	Türkçesini	Türkçesinin
122	1	orta	çok	çok sayıda
122	1	orta	verilmittir.	verilmiştir.
122	1	aşağıdan 8	anılan	anılan
143	1	2. paragrafın ilk iki	cümlesini atılacak	
156	1	son kitabın yazarı	"İrene Mélikoff" olacak	
175	1	aşağıdan 2	Sözlü-	Sözlü-
176	1	orta	oze "açık".	oze "açık"tır.
177	1	orta	göster-rilmiştir.	göster-miştir.
180	1	orta	Stanislaw	Stanis-aw
181	1	aşağıdan 4	etimolog	etimolog olarak
181	1	orta	(atı	(Zâti

kez daha yayınlıyoruz.

Ek: Halaçça ve Salarca Hakkında Bir Kaç Söz

Halaçça üzerine üç çalışmadan söz etmek gerekir. İlk çalışma olan Khalaj Materials'ta ilk kez Halaçça bir sözlük yer alır, bunu Halaççanın Harrab ağzına dayanan Halaççanın ilk sözlüğü izler. Son olarak, Halaççanın sözvarlığı üzerine Doerfer'in 1987'de yayımladığı çalışma gelmektedir. Halaççayla ilgili çalışmalar halen G. Doerfer ve S. Tezcan'ca sürdürülmektedir.

DOERFER, G., W. HESCHE, H. SCHEINHARDT, S. TEZCAN, 1971. *Khalaj Materials*. UAS 115, Indiana University, 290-311. sayfalar arası sözlük, 200'ün üzerinde maddebaşı.

DOERFER, G., Semih TEZCAN, 1980. *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest, 79-292. sayfalar arası sözlük, 4000'e yakın maddebaşı.

DOERFER, G., 1987. *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch: Textband*, Wiesbaden.

Salarca

Salarca üzerine ilk sözlük diyebilece-

ğimiz çalışma Potanin'in seyahatnamesinin sonunda yer alan listedir. Salarca-Ruşça olarak hazırlanan bu listenin sonunda kısa cümlelere de yer verilmiştir. Salarca bu liste daha sonra sesbilimi ve sözvarlığı açısından Poppe tarafından ele alınmış ve ayrıntısıyla incelenmiştir. Daha sonra bir liste de Zs. Kakuk yayımlamıştır. Salarca geniş ilk çalışma ise Tenişev'in çalışmasıdır. Yakın zamanda, Çin'de yayımlanan bir çalışma ise bir tür kısa Salarca sözlüktür.

KAKUK, Zsuzsa, 1962: "Un Vocabulaire Salar", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV, 2, 173-196.

POPPE, Nicholas, 1953. "Remarks on the Salar Language", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XVI, 3-4: 438-477.

POTANİN, G. N., 1893. "Sobraniye slov salarskago nareçiya", *Tangutskotibetskaya okraina Kitaya i tsentral'naya Mongoliya*, II, Sankt-Peterburg: 426-434.

LIN LIANYUN, 1992. *Sala-Han, Han-Sala cihui*. Zhonguo Shaoshu Minzu Yuyan Xilie Cidian Congshu. Chengdu: Sichuan Minzu Chubanshe.

TENİŞEV, E. R., 1976. *Stroy salarskogo yazıka*, Moskva.